

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Аборигени (лат. aborigin від ab origine – від початку) – автохтонне, корінне населення, спільність людей (як правило однієї національності) якого-небудь значного за площею регіону, пов'язаних з ним міцними економічними, соціальними та ін. відносинами.

Автаркія (грец. autarkeia – самозабезпеченість) – політика господарського відокремлення будь-якої країни (або групи країн) від зовнішнього економічного середовища, намагання сформувати замкнуту господарську структуру.

Автономія – здатність суб'єкта політики до самоуправління на основі власного законодавства, право створювати будь-які національно-територіальні утворення і самостійно регулювати своє внутрішнє життя, самостійність у здійсненні влади, що надається окремій національності, яка компактно проживає на території держави. **А.** – це право на самоуправління, яким користуються окремі підприємства, установи, організації.

Агломерація (від лат. agglomerare – приєднувати, нагромаджувати) – територіальне утворення, що: виникає на базі великого міста, або кількох компактно розташованих міст і створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти; відрізняється високим ступенем концентрації різноманітних виробництв (промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних закладів), а також високою густотою населення; справляє вирішальний вплив на навколишнє середовище, змінюючи екологічну структуру території та соціальні аспекти населення; має високий рівень комплексності господарства й територіальну інтеграцію його елементів.

Адміністративно-територіальна одиниця – складова частина державної території.

Адміністративно-територіальний устрій – певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. **А.-т. у.** будь-якої держави – це поділ її території на певні частини – краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо.

Апатриди – особи, що не мають статусу громадянина чи підданого в жодній з держав.

Ареал – поняття, яке використовується в методиці країнознавчих і краєзнавчих досліджень. У кожному конкретному випадку в якості **А.** можуть виступати групи країн, країни, адміністративні й економічні райони, ареали сільськогосподарської спеціалізації, ресурсів, рекреаційні зони, пояси цін і т.д.

Археологічні пам'ятки – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, місця давніх поховань, наскельні малюнки, старовинні речі, що мають певну рекреаційно-історичну цінність).

Атласи географічні – систематизовані збірники географ. карт, зміст і оформлення яких підпорядковані єдиній програмі; можуть виступати в якості важливого джерела при здійсненні різноманітних країнознавчих досліджень.

Біженці – люди, які змушені покинути місця постійного проживання через несприятливі обставини, що склалися. Такі обставини, як правило, виникають внаслідок громадських заворушень, громадянської війни, масового терору проти якоїсь верстви населення.

Білінгвізм (від лат. bi - подвійний і lingua - мова) – одночасне володіння двома мовами.

Бюджет – детальний підрахунок державних доходів і витрат на певний термін (як правило на рік), схвалений у законодавчому порядку, а також опис передбачуваних доходів і видатків держави, компанії, фірми або окремої особи на певний термін.

Валова міграція (брутто-міграція) – сукупність мігрантів на даній території за певний час.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість кінцевої продукції підприємств, галузей матеріального виробництва і сфери послуг, що знаходяться на території країни. **ВВП** – сукупний дохід, вироблений на території країни.

Валовий національний продукт (ВНП) – дохід, який включає вартість товарів і послуг, вироблених національними суб'єктами (підприємствами, організаціями і приватними особами) за рік, незалежно від їх місцезнаходження (на території країни чи закордоном).

Валюта (італ. valuta – ціна) – 1) Грошова одиниця країни; 2) Паперові гроші, монети, векселя, чеки, які використовуються в міжнародних розрахунках.

Велика вісімка – група з 8 провідних країн світу, що здійснюють координацію важливих зовнішньо-економічних і політичних заходів у рамках щорічних зустрічей керівників держав і урядів (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія і Канада, РФ).

Вибух демографічний – різке збільшення народжуваності, пов'язане з соціальними або загальноекологічними факторами.

Віза – спеціальний дозвіл відповідних органів іноземного уряду на в'їзд, виїзд, проживання або проїзд через територію даної держави.

Війна – організована збройна боротьба між державами, групами держав, класами або націями для досягнення політичних або економічних цілей. Крім збройної боротьби використовуються й інші форми: політичне, економічне та ідеологічне протистояння, розрив дипломатичних відносин, блокада, диверсії. Розрізняють **В.** справедливі і несправедливі, визвольні і загарбницькі, світові і локальні.

Вік людини – період від народження до того чи іншого відраховуваного моменту її життя. Розрізняють: біологічний (визначається станом обміну речовин і функцією організму і відповідністю цих процесів віковим нормам людської популяції) і календарний (вимірюється часом, що проходить з моменту народження).

Вікова піраміда (піраміда віків, віково-статеві піраміда) – графічне зображення поділу людей за віком і статтю.

Вікова структура населення – розподіл населення за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. При цьому населення розподіляється за однорічними або 5- річними віковими групами. Для оцінки загальних структурних зрушень населення розподіляють на три вікові групи: 0 – 14 років, 15–59 років, понад 60 років. У міжнародних порівняннях населення розділяють на дві вікових групи: 0 – 14 років, 15 – 64 роки. Графічно **В. с. н.** зображується віковою пірамідою: по горизонталі відкладаються пропорційні чисельності (частки) окремих вікових груп, а по вертикалі – вік. У 1990 р. у світі спостерігалась така **В. с. н.**: 14 років – 32,0 %, 15 – 64 роки – 61,0 %; у

країнах з високим доходом відповідно – 20,5 % і 66,8 %; у країнах з середнім доходом – 36,2 % і 58,7 %; у країнах з низьким доходом – 35,5 % і 60,0%.

Внутрішні води країни – морські води, розташовані в бік берега від прямих ліній, прийнятих для відліку територіальних вод; води портів; води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать країні і якщо ширина кожної з них не перевищує 24 милі; рік, озер, водойм, береги яких належать країні. В Росії це ще затоки, протоки, губи і лимани морів, історично належні цій країні.

Водні ресурси – придатні для використання в народному господарстві країни (регіону, району) води річок, озер, каналів, водоймищ, океанів, морів, підземні води, ґрунтова волога, лід льодовиків, пара атмосфери. Планетарні ресурси складають 1454,3 млн. км³.

Воєнно-географічне положення – положення країни відносно осередків і країн зосередження військових сил або потенціальної небезпеки воєнних конфліктів.

Гейзер – гаряче джерело в місцях сучасної або недавньої вулканічної діяльності, що періодично викидає воду і пару. Максимальна висота викидів — близько 50 метрів, інтервали між викидами від 1 хвилини до кількох місяців.

Генофонд – спадкова інформація, що записана в генетичних структурах усіх організмів.

Генофонд народу, нації – сукупність генів, які є в особин народу та нації, що дозволяють їм відновлюватись, забезпечуючи існування. Має велике значення як для великих, так і, особливо, малих народів.

Геноцид – діяльність з метою повного або часткового знищення будь-якої національності, етнічної спільності або релігійних груп. Конвенція ООН (1948 р.) оголосила Г. злочином.

Географічне положення – розміщення певної території чи об'єкту на земній поверхні по відношенню до інших територій або об'єктів. Розрізняють Г.п. по відношенню до природних (материків, океанів, морів, річок, озер, гір тощо) та екон.-геогр. (районів, областей, країн та ін.) об'єктів. Г.п. характеризується також географічними координатами об'єкта.

Географічне середовище – частина географічної оболонки Землі, яка безпосередньо пов'язана з життям і діяльністю людини і є постійно діючою матеріальною основою розвитку суспільства.

Герб державний – відмітний знак держави, офіційно прийнята емблема, виконана за законами геральдики, яка зображується на печатках, бланках державних органів, грошових знаках. Г.д. часто є частиною державного прапора.

Гетерогамія (від грец. heteros - інший і gamos - шлюб) – у етнографії, соціології і демографії термін, що використовується для визначення шлюбів, які укладають особи, що належать до різних соціальних груп чи спільностей (класових, етнічних, релігійних, кастових та ін.).

Гімн державний (від грец. hymnos – святкова, урочиста пісня) – поетичний і музичний твір, офіційно визначений як символ державної єдності, який уособлює її суверенітет (поряд з прапором і гербом). Г.д. мають усі держави. Перший в історії гімн, який виконується й досі, був прийнятий у Японії в IX ст.

Гіперінфляція – надзвичайно швидкі темпи росту інфляції, які справляють руйнівну дію на обсяг національного доходу і зайнятість. Це становище, коли річний рівень інфляції перевищує 1000 %. Г. часто пов'язана з політичним хаосом, війнами, соціальними революціями та їх наслідками.

Гіперурбанізація (від грец. hyper - над; лат. urbanus - міський) – концентрація населення у великих містах і міських агломераціях, урбанізованих районах. Термін використовується, коли негативні прояви урбанізації переважають у цих міських утвореннях.

Глава держави (найчастіше – президент республіки або коронована особа в монархічних країнах) – державна посадова особа, якій належить чільне місце в системі органів державної влади, що уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії “тілок” державної влади в країні та найпершим представником держави на міжнародній арені.

Глава уряду (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів і т.п.) – керівник виконавчої влади в державі, ключова, чільна фігура в системі державного урядування, громадського адміністрування.

Гроші – особливий товар, який виконує роль загального еквівалента. Виділились стихійно на певному історичному етапі. Гроші паперові – це грошові знаки, які замінюють в обігу реальні гроші – золото і срібло. Випускаються в обіг державою для покриття своїх витрат і мають примусовий (встановлений державою) курс. Їх реальна вартість не може перевищувати вартості золота, яке вони замінюють. Надзвичайний випуск (емісія) Г. викликає інфляцію. Паперові гроші вперше були випущені в кінці XVII ст. в Північній Америці.

Густа населення – кількість чоловік на 1 км² площі; в середньому в світі вона складає приблизно 40 осіб на 1 км², в Європі – 100, Азії – 15, Північній і Південній Америці – 21, Австралії та Океанії – 3 особи на 1 км²; до країн з найвищою Г.н. належать у Європі – Нідерланди (342) та Бельгія (322); в Азії – Бангладеш (590) і Південна Корея (375); в Америці – Пуерто-Рико (375 осіб на 1 км²).

Демографічний вибух – різке прискорення темпів росту населення. Обумовлений зниженням смертності, особливо дитячої, при збереженні високої народжуваності. Спостерігається в країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

Демографічний потенціал – відносний показник, що характеризує заселеність території, "потенціал поля розселення" (за О.А.Свтеєвим, С.О.Ковальовим); відносну доступність чи можливість взаємодії, контактів людей, що проживають у якій-небудь точці даного поля розселення, для якої вираховують потенціал, з рештою населення цього поля розселення.

Демократія (від грец. dēmos – народ і krátos – влада) – форма держави, що базується на визнанні народу джерелом влади, його праві приймати участь у вирішенні державних справ у сукупності з широким колом громадянських прав і свобод. Термін Д. використовується для характеристики організацій і діяльності різних соціальних і політичних інститутів.

Дендрарій (дендрологічний сад) – колекція дерев і кущів, що культивуються у відкритому ґрунті; використовується в наукових, пізнавально-освітніх і господарських цілях.

Депопуляція – зменшення абсолютної кількості населення якої-небудь країни, території чи звужене його відтворення, при якому чисельність наступних поколінь є меншою від попередніх.

Депопуляція – зменшення кількості живих організмів.

Депортація (від лат. deportatio – вигнання, вислання) – примусове виселення, переміщення з місця постійного проживання або навіть вигнання за межі держави особи чи групи осіб, навіть частини населення, які визнані правлячим режимом як “соціально небезпечні”, “небажані”.

Держава – організація політичної влади в суспільстві, спрямована на забезпечення цілісності й безпеки країни. Д. призначена для вирішення загальносуспільних питань, задоволення загальносуспільних потреб, зокрема, забезпечення певної єдності суспільства як цілісного соціального організму (які б внутрішні суперечності, конфлікти його не руйнували). Д. виконує інтегративну (координуючу, узгоджувальну) функцію, при здійсненні якої вона виступає виразником не тільки пануючої соціальної групи, але і всього суспільства. За марксистським визначенням Д. – це знаряддя політичної влади в класовому суспільстві і виникла в результаті суспільного поділу праці. Д. як територіально організований апарат влади на території певної країни, знаряддя економічного, політичного та ідеологічного управління суспільством виступає важливим об'єктом країнознавчого дослідження. Зараз у світі є 194 держави – члени ООН.

Дискримінація – обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за ознакою расової чи етнічної приналежності, соціального походження, статі, політичних переконань тощо. Форми Д.: сегрегація, депортація, геноцид.

Діаспора (від грец. diaspora – розсіяння) – розсіяння, розселення по різних країнам народу, вигнаного обставинами, завойовниками або власною волею за межі батьківщини. Це також сукупність вихідців із якоїсь країни та їх нащадків, які проживають поза її межами.

Екскурсія (від лат. excursio – поїздка) – 1. Колективне відвідування музею, визначного місця, виставки тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною, розважальною та ін. метою тривалістю не більше 24 годин, як правило, без ночівлі. 2. Група осіб (екскурсантів), які здійснюють таку поїздку або прогулянку.

Ембарго – 1) засіб політичного та економічного тиску однієї держави (або групи держав) на іншу (інші) шляхом обмеження або повного припинення торгово-економічних зв'язків з нею (ними); 2) заборона державної влади на ввезення із своєї країни в іншу товарів або валюти.

Емігранти – особи, що здійснюють еміграцію.

Еміграція (від лат. Emigratio – виселення, переселення) – переселення з батьківщини в іншу країну. Еміграцією називають і тривале перебування громадян за межами батьківщини внаслідок такого переселення.

Етнічний склад (структура) населення – розподіл населення за ознакою етнічної належності (національності).

Етнічні міграції – міграції населення в яких беруть участь люди певної етнічної (національної) належності, тобто на перший план виступає роль етнічного фактора.

Європейський союз (ЄС) – регіональне західноєвропейське інтеграційне угруповання, (Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; з 1973 р. – Великобританія, Данія, Ірландія; з 1981 р. – Греція; з 1986 р. – Іспанія, з і після 1990 р. – Австрія, Португалія, Норвегія, Швейцарія і Фінляндія). Мета ЄС – проведення єдиної політики у відносинах з іншими країнами, створення європейської валютної системи (з 2002 р. у 12 країнах ЄС введено в обіг євро), єдиного внутрішнього ринку. На порядку денному – розширення ЄС у 2004 р. за рахунок у тому числі колишніх соціалістичних країн (зокрема Польщі, Чехії, Угорщини). Центр – м. Брюссель (Бельгія).

Ємкість території для населення – максимальна кількість населення, здатного отримувати засоби для існування, проживаючи на даній території і використовуючи її ресурси.

Ємкість ТРС – здатність забезпечувати заняття певному числу рекреантів без порушення психофізичної комфортності та стійкості природних і культурних комплексів.

Загальний приріст населення – різниця кількості населення на початок і кінець певного часового інтервалу (Рзаг. = P1 - P0). Може бути додатнім і від'ємним.

Зайнятість – сукупність економічних відносин, пов'язаних із забезпеченням робочими місцями і участю в господарській діяльності; характеризує економічно активне населення відносно речових факторів виробництва.

Звичай і традиції (сімейно-побутові, етнічні, релігійні) – історично складені стійкі соціальні норми і установки, що визначають поведінку людей у тих чи інших випадках життя, у т. ч. і демографічну поведінку.

Зелена карта – поліс обов'язкового страхування громадянської відповідальності перед третіми особами (прийнятий в усіх країнах світу); обов'язковий документ для перетину кордону на автомобілі. Страхова компанія, що реалізувала З. к., гарантує врегулювання конфліктів і відшкодування збитків, завданих автотуристам під час дорожньо-транспортної пригоди, оплату лікування, а при необхідності – відправку до країни постійного проживання, якщо трапився нещасний випадок.

Іммігранти (від лат. immigrans - котрий вселяється) – особи, що здійснюють імміграцію.

Імміграційні закони – закони, що обмежують в'їзд іноземців на постійне проживання.

Імміграція (від лат. Immigro – вселяюся) – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Імперія – найменування монархічних держав, головою яких є імператор. І. – частіше великі держави, які включають до свого складу завойовані території інших країн.

Інвазія (від лат. invasio - нашествя, напад) – масова і раптова імміграція, що відбувається всупереч волі населення, що проживає на території поселення.

Картка прибуття – спеціальний бланк, що заповнюється туристом, який прибуває до іншої країни літаком або теплоходом, і здається прикордонній службі.

Коефіцієнт дитячої смертності – відношення смертності дітей у віці до 1 року за певний період (рік) до числа народжених живими за цей період.

Коефіцієнт маскулінізації – кількість чоловіків, які припадають на 100 чи 1000 жінок за певний період часу.

Коефіцієнт міграційної рухомості населення – відношення суми мігрантів, що прибули (Мп) і вибули (Мв) за певний час на 100 чи 1000 чоловік, до кількості проживаючих на даній території (К).

Коефіцієнт народжуваності – показник рівня народжуваності, який відображає відношення числа народжень до відповідного числа населення (як правило, до 1000 чол.) за певний період часу.

Коефіцієнт природного приросту населення – відношення природного приросту населення до середньої кількості населення за певний період часу.

Коефіцієнт смертності – показник рівня смертності, що відображає відношення числа смертей до відповідної кількості населення (як правило, до 1000 чол.) за певний період часу.

Коефіцієнт фемінізації – кількість жінок, що припадають на 100 чи 1000 чоловіків за певний період часу.

Коефіцієнт шлюбності – величина, що відображає частоту одружень. Визначається як відношення кількості одружень протягом деякого періоду або кількість чоловіків (жінок), що одружились, до відповідної кількості населення (як правило, до 1000 чол.).

Колонізація (від франц. colonisation) – заселення і господарське освоєння окраїнних земель своєї країни ("внутрішня" К.), а також заснування поселень за її межами ("зовнішня" К.).

Колонії – країни і території, які перебувають під владою іноземних держав (метрополій) і позбавлені політичної й економічної самостійності.

Країнознавство – 1) наука і навчальна дисципліна, яка займається комплексним вивченням країн, систематизує та узагальнює різноманітні дані про їх місцезнаходження, природу, населення, господарство, історію, право, культуру, зовнішню політику, місце в системі міжнародних відносин тощо; 2) комплексне вивчення країн або великих регіонів з метою виявлення на конкретних територіях загальних закономірностей, які встановлюються політичною, фізичною і економічною географіями. Виділяються три напрями К.: фізико-географічний, економіко-географічний і соціально-політичний. Поділяється К. на фізико-географічне, економіко-географічне, політико-географічне, історико-географічне, воєнно-географічне, медико-географічне та ін. Завдання К. треба розглядати у двох основних вимірах: 1. Науково-теоретичному – розробити цілісну концепцію розвитку та функціонування всього суспільства із врахуванням співвідношення і взаємозв'язку між різними системами суспільної організації (політичною, соціальною, господарською, правовою тощо); 2. Навчальному – озброїти студентів теоретичними знаннями в галузі різних сфер життя окремих країн і регіонів, а також практичними вміннями побудови комплексних країнознавчих характеристик із використанням набутих знань і дослідницьких країнознавчих методів. Існують три підходи до К. з точки зору його функціонального значення: 1. Наукове К., що виконує дослідницькі функції; 2. Інформаційно-пошукове К., завдання якого полягає у відборі, систематизації, зберіганні та спрощенні (для користування) різносторонньої інформації. Носить інформаційно-аналітичний характер і розвивається на стику міжнародних відносин, міжнародної інформації, географії, історії, політики, права тощо; 3. Публіцистичне (описове) К., яке спрямоване на ознайомлення широкого загалу з основними характеристиками країн (регіонів) через пресу, періодику, публічні виступи; вимагає літературного й ораторського таланту. Основні функції К.: I – за відомим країнознавцем М.Баранським – 1) ландшафтознавство; 2) вчення про економічний регіон; II – з точки зору сучасного наукового бачення і комплексного підходу – 1) описова; 2) інформаційно-аналітична (методика одержання, обробки, узагальнення та передачі країнознавчої інформації); 3) культурно-освітня; 4) науково-дослідницька; 5) практична; 6) прогностична; 7) методологічна (розробка та використання методів дослідження й аналізу країнознавчої інформації); 8) світоглядна. К. і пов'язана з його розробками та дослідницькими методиками типологія країн стають одними з найбільш модних тем на сучасному ринку. Звідси, поєднання комплексного країнознавчого підходу до вивчення країн, регіонів (районів), міст з методологією рейтингових оцінок має велику актуальність і може порівняно швидко привести до створення нової сучасної професії, ядром якої будуть фахівці в галузі комплексного К., зокрема міжнародники-країнознавці.

Креоли (від фр. creol, ісп. criollo) – нащадки перших колонізаторів у Латинській Америці, переважно іспанського походження, що складають там ядро привілейованих класів; нащадки від шлюбів росіян з алеутами, ескімосами і індіанцями на Алеутських островах і Алясці в першій половині XIX ст.

Ксенофобія – невизначений страх перед незнайомими людьми, народами; негативне ставлення до інформації, що надходить з інших країн; ненависть до інших етносів, людей іншої національності. Різновиди: русофобія, антисемітизм і т. ін.

Культура (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) – у сучасному розумінні характеризує сукупність матеріальних і духовних цінностей, що їх створило людство впродовж своєї історії.

Курорт (від нім. Kur- лікування, Ort - місце) – місцевість з природними лікувальними факторами (мінеральними джерелами, грязями, сприятливим кліматом тощо) та необхідними умовами для їх використання з лікувально-профілактичною метою. Типи К.: а) бальнеогрязьовий (природні мінеральні види та лікувальні грязі); б) бальнеокліматичний (клімат та природні мінеральні води); в) бальнеологічний (природні мінеральні води); г) грязьовий (лікувальні грязі); д) кліматичний (клімат); е) кліматокумисолікувальний (степовий або лісостеповий клімат і кумис). Найважливіші К. України: Ворохта, Гола Пристань, Євпаторія, Миргород, Моршин, Немирів, Південне узбережжя Криму, Поляна, Саки, Трускавець, Яремча.

Лібералізм – політична доктрина, яка захищає свободи і права особи, приватну власність, демократію, громадянське суспільство, договірний характер державної влади, конкуренцію тощо. При цьому специфіку Л. становить не сам по собі "дух свободи", а розробка інституціонально-правових умов його забезпечення.

Лотель – рекреаційне підприємство, призначене для занять кінним туризмом і спортом. Організовується на діючих турбазах (турбазах-готелях), де створюються пункти прокату коней (сел. Теберда, Карачаєво-Черкеська Республіка в Росії). Розміщується в складі рекреаційних комплексів, у зонах відпочинку тощо. Місткість – 150-500 місць.

Маскулінізація (від лат. masculinus - чоловічий) – у демографії зміна структури населення за статтю в сторону збільшення частки чоловіків.

Матріархат (від лат. mater - мати і грец. arche - влада) – домінуюче становище жінки у сім'ї та суспільстві.

Мегаполіс (від грец. «мега» – величезний і «пола»- місто) – найбільша форма розселення, що утворилася внаслідок зрощення значної кількості сусідніх міських агломерацій. Він не становить суцільної міської забудови. Мегаполісів у світі небагато. У США найбільші з них розміщені вздовж Атлантичного узбережжя (Бостон – Вашингтон) з населенням майже 50 млн. осіб, на південному узбережжі Великих озер (35 млн.) у Каліфорнії (18 млн.), які разом концентрують половину всього населення країни. У Європі вирізняються два мегаполіси: Англійський (об'єднує агломерації Лондона, Бірмінгема, Манчестера, Ліверпуля та ін.) і Рейнський («кільцева» агломерація Рандстад у Нідерландах, Рейн-Рур, Рейн – Майн у ФРН та ін.) з населенням 30-35 млн. душ кожна.

Менталітет – спільна для соціально-політичної чи етнічної спільноти, організації своєрідна політико-психологічна сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, яка дає змогу однаково сприймати соціально-політичні реалії, оцінювати їх і адекватно діяти, добре розуміючи один одного.

Метиси – нащадки від шлюбів між представниками різних людських рас. В Америці термін "метис" вживається у більш вузькому розумінні - для позначення нащадків від шлюбів представників європеїдної раси з індіанцями.

Мігрант – особа, що здійснює міграцію, тобто перетинає кордони тих чи інших територій зі зміною постійного місця проживання назавжди або на тривалий час.

Міграційна політика – один з напрямків демографічної політики. Сукупність способів і заходів цілеспрямованого впливу на міграційний рух населення.

Міграція маятникова – регулярне переміщення населення з одного населеного пункту в інший на роботу чи навчання.

Міграція населення (від лат. *migratio* – переселення) – переселення з однієї країни в іншу. Основними причинами **М.** є економічні, релігійні й політичні. Виділяють 4 вікові групи мігрантів: 1) 15 – 20 років (несімейна **М.** в пошуках роботи або житла); 2) 25 – 40 років (сімейна **М.** в пошуках привабливої і прибуткової роботи); 3) 55 – 65 років (зміна місця проживання); 4) понад 65 років (пошуки сприятливіших для здоров'я умов). Виділяють міграцію зовнішню (виїзд населення за межі країни) і внутрішню (в інші райони країни, з села в місто і навпаки).

Міграція-брутто – сукупна кількість прибулих і вибулих мігрантів на даній території за певний час.

Міграція-нетто (чиста міграція, сальдо міграції) – різниця між кількістю прибулих і вибулих мігрантів на дану територію за певний час.

Міжнародна політика – сукупна діяльність держав, їх інститутів, народів, соціальних спільнот та їх організацій, які мають певні політичні цілі у сфері міжнародного життя.

Мінеральні ресурси – велика група речовин мінерального походження, що використовуються для добування енергії, різних матеріалів через їх вилучення та перероблення в різних галузях господарства.

Міста-курорти – урбанізовані території, функції яких спрямовані на задоволення потреб у лікуванні (з переважанням помірною режиму) або в розвагах; характеризуються значною кількістю технічних систем, розвинутою сферою обслуговування, що становить основу рекреаційної системи, і майже повністю зміненою, значно окультуреною, "вторинною" природою.

Місто – населений пункт, який досяг певної людності (критерій якої в різних країнах різний), звичайно не менше 5 тис. мешк. **М.** виконує промислові, транспортні, торговельні, культурні й адміністративно-політичні функції. Людність найбільших міст світу приведена в додатку 5.

Місто-держав – міста, що виникли в середні віки у Європі (Сан-Маріно, Ватикан, Монте-Карло, Андорра), в XI - XIII ст. - Венеція, Флоренція, Мілан, Генуя.

Місто-сад – місто, що максимально наближує, з'єднує міщанина з природою. Житлові квартали перемижуються з зеленими масивами (площа зелених насаджень близько 50% території), широко розвинута соціальна інфраструктура, особливо сфера побуту, індивідуальна забудова. Кількість населення - 50 -70 тис. чол., інколи до 160 тис. чол.

Місто-супутник (поселення - супутник) – населений пункт, що розміщений у безпосередній близькості від центру і займає проміжне положення між центральними і периферійними поселеннями, в доступній зоні для розвитку.

Мова – найважливіший засіб людського спілкування, який нерозривно зв'язаний з мисленням. **М.** є соціальним засобом збереження і передачі інформації, одним із засобів керування людською поведінкою. Реалізується в розмові. У світі майже 5 тис. мов. Назва народу і мови здебільшого збігаються. Найбільш поширені мови світу: китайська (1,1 млрд.), англійська (425 млн.), хінді та урду (320 млн.), іспанська (290 млн.), російська (220 млн.), бенгальська, індонезійська та арабська (по 170 млн.), португальська (150 млн.), японська (120 млн.), німецька та французька (по 95 млн. осіб). Цими 13 мовами розмовляє 2 / 3 населення світу. Шість мов: англійська, французька, російська, іспанська, арабська, китайська є офіційними і робочими мовами ООН.

Мотель – готель для автотуристів, розташований поблизу або вздовж автостради. Традиційно обладнаний гаражем, станцією технічного обслуговування та іншими необхідними службами.

Мулати – нащадки від шлюбу представників європеїдної раси з неграми.

Народ – спільнота з єдиною історією, мовою однаково культурними характеристиками, члени якої поділяють ідею, що вони зв'язані між собою, відрізняються від інших груп.

Народжуваність – процес дітонароджень у сукупності людей, що складають покоління; кількість народжень.

Народність – 1) тип етносу, що займає проміжне положення між плем'ям і нацією; 2) сучасні етноси, що втратили риси племен, проте не стали націями.

Народонаселення – сукупність людей, які живуть на Землі (людство) або в межах певної території, континенту, країни, району чи населеного пункту. **Н.** - об'єкт вивчення багатьох суспільних і ряду природничих наук, в тому числі країнознавства. Спеціально **Н.** досліджує демографія.

Національний природний парк – вид природоохоронної території, досить великої за площею, де охорона природи поєднується з рекреацією і організованим туризмом. Складається із природних ландшафтів високої естетичної цінності. Поділяється на заповідну і рекреаційну зони.

Національні меншості – групи, які відрізняються своєю національною належністю від більшості населення певної країни.

Національність – 1) позначення сучасних народностей, націй та інших етнічних груп, що заселяють країну; 2) належність людини чи групи людей до певної народності чи нації.

Нація (від лат. *patio* – плем'я, народ) – історична спільність людей, яка склалася в процесі формування спільної їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури й характеру. Визначення **Н.** можна умовно розділити на 4 групи: психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні. Засновники психологічної теорії стверджували, що «нація – це душа, духовний принцип»; (Е.Ренон), вважав, що «нація – це сукупність людей зв'язаних спільністю долі, згуртованих у спільність характеру» (О.Бауер). Засновник культурологічної теорії К.Реннер вважав, що нація – «це союз осіб, які однаково розмовляють». У «Міжнародному виданні американської енциклопедії» дано визначення, що нація – «велика кількість людей, які вважають себе спільнотою; вони мають одну або кілька спільних ознак: мову, культуру, релігію, політичні та інші інститути, спільність долі; займають суміжну територію».

Область – у країнознавстві адміністративно-територіальна одиниця поділу країни, яка використовується в багатьох країнах, зокрема в Росії, Україні та ін.

Паводок – раптове підняття рівня води в річці, викликане зливовими дощами, швидким таненням снігу або льодовиків; може багаторазово повторюватися в різні сезони року.

Пам'ятки будівництва і архітектури – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (архітектурні ансамблі та комплекси, історичні центри, квартали, майдани, вулиці, залишки давнього планування і забудови міст та інших населених пунктів тощо).

Пам'ятки історії – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (пам'ятні місця, будинки, споруди та предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства та держави).

Пам'ятки мистецтва – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (твори монументального, образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва, що використовуються в сфері пізнавального туризму). Найбільша в світі колекція творів давньоукраїнського мистецтва, що налічує 10 тис. одиниць (ікони, картини, гравюри та ін.), зберігається у Львові. Зібрання Музею історичних коштовностей в Києві (територія Києво-Печерського історико-архітектурного заповідника) налічує 100 тис. одиниць.

Пам'ятка природи – об'єкт природи, що становить науковий, історичний та культурно-естетичний інтерес (водоспади, гейзери, геологічні відклади, печери тощо).

процес збирання й обробки статистичної інформації про населення, його віковий, статевий і сімейний склад за станом на певний час у країні або в чітко обмеженій частині країни. **П. н.** охоплює всіх без винятку жителів країни, а також громадян держави, які знаходяться за її межами. Його мета – одержати дані про чисельність, склад і розміщення населення, які необхідні для організації економічного життя країни. Він проводиться в короткі строки, протягом кількох днів або тижнів, у ту пору року, коли люди найменш рухливі, шляхом обходу житлових приміщень і збирання опитуванням поіменних даних про кожного жителя. У програму опитування включають демографічні ознаки (дата народження або вік, стать, шлюбний стан, кількість дітей); економічні (заняття, джерело засобів існування, доход тощо); характеристики освіченості (грамотність, професія, рівень кваліфікації тощо); етнічні ознаки (належність до нації, рідна мова, віросповідання); інші (громадянство, фізичні і психічні недоліки тощо). Деколи такі дані, або частину їх, одержують поштою у відповідь на розісланий запитальник (США – 1970, 1980 рр.) або в реєстраційних пунктах, куди жителі повинні з'явитися в певний строк (КНР – 1953, 1982 рр.). Останній перепис населення в Україні відбувся 5 – 14 грудня 2001 р. За його даними в нашій державі проживає трохи більше 48 млн. осіб.

Подвійне громадянство – характерний для держав з федеративною формою устрою статус особистості, коли вона одночасно є громадянином союзу і громадянином суб'єкта федерації. **П.г.** у федераціях слід відрізнити від статусу біпатриду.

Поліандрія (від грец. polys - багаточисельний і aner род. відмінок andros - чоловік) – рідкісна віджита форма групового шлюбу, при якому жінка може перебувати одночасно в декількох шлюбах з різними чоловіками.

Полігамія (багатощлюбність) (від грец. polys - багаточисельний і gamos - шлюб) – історично обумовлена форма шлюбу і сім'ї при якій одна особа одночасно перебуває у шлюбі з декількома особами.

Полігінія (багатожонство) (від грец. polys - багаточисельний і gine - жінка дружина) – одна з історичних форм шлюбу, при якій чоловік перебуває одночасно в декількох шлюбах з різними жінками.

Полілінгвізм (від лат. poli - багато і lingua - мова) – стан одночасного володіння декількома мовами.

Політика – сфера людської діяльності, що пов'язана з відносинами між суспільними групами, партіями, державами з приводу завоювання, утримання і використання влади. Охоплює як певні настанови й цілі, якими суб'єкти керуються у своїх справах, так і практичну діяльність щодо їх реалізації. У **П.** виділяють три рівні її функціонування: 1) мегарівень – відноситься до діяльності таких міжнародних організацій як ЄС, ООН, НАТО; 2) макрорівень – характеризує державу як ціле, державну владу, її структуру; 3) мікрорівень – охоплює окремі структури та організації (політичні партії, громадські організації, профспілки тощо).

Порт – 1. Місце для стоянки та ремонту суден і навантажувально-розвантажувальних робіт, обладнане захисними спорудами від негоди та всіма необхідними пристосуваннями.

Прапор державний – офіційний символ держави у вигляді полотнища встановлених розмірів і кольорів, який уособлює її суверенітет, як правило фіксується конституцією.

Предмет дослідження – це ті аспекти, властивості й відношення, що їх вивчає дана наука, а також той кут зору, під яким розглядається об'єкт. **П. д.** у країнознавстві виступають проблеми розвитку окремих країн і регіонів світу; системоутворюючі (політична, правова, соціальна, економічна) країн; різні аспекти історії, культури, релігії, демографії, господарства, зовнішньої політики сучасних держав; методологічні основи, методи і методики країнознавчих досліджень.

Президент (від лат. praesidens – тот, що стоїть спереду) – керівник держави з республіканською формою правління. **П.** обирається шляхом прямих виборів або парламентом. Верховна влада доручається йому на певний період і коло його повноважень обмежене законом. **П.** держави, що є президентською республікою, має прямиї мандат, діє поряд з парламентом і певною мірою залежить від нього, очолює виконавчу владу – уряд і має право його формувати. **П.** має право законодавчої ініціативи, уповноважений видавати нормативні акти – декрети, укази, які мають таку ж обов'язковість, як і закони, прийняті парламентом. **П.** має особливі повноваження на випадок надзвичайних ситуацій. Він є головнокомандувачем Збройними силами країнами. Наділений правом вести міжурядові переговори та підписувати міжурядові договори. **П.** не має права передавати владу по спадковості.

Природна забезпеченість території водою – кількість води, яка припадає протягом року на 1 км² площі території в тис. м³. Цей показник дуже нерівномірний, середній по планеті 268 тис. м³, у США – 363, Франції – 441, в Україні – 83 тис. м³.

Природний приріст населення – абсолютна величина різниці між числом народжених і померлих за певний проміжок часу.

Природні ресурси – тіла і сили природи, що на даному розвитку продуктивних сил і вивченості використовуються в матеріальному виробництві для задоволення потреб людського суспільства.

Район (регіон) – 1) одиниця поділу певної території за якимись ознаками й особливостями; 2) територіально-адміністративна одиниця в деяких країнах, у тому числі в Україні. **Р.** як таксономічна одиниця в географії та країнознавстві виступає важливим об'єктом дослідження.

Раси (від фр. race, італ. razza – рід, порода, плем'я) – поділ сучасної людини за фізичними особливостями, що передаються по спадковості (колір шкіри, очей, волосся, форма черепа, довжина тіла); представники однієї раси зв'язані єдиним походженням і певною областю розповсюдження. Населення світу поділяється на 4 раси: європеїдну (42,3 %),

монголоїдну (36 %), негроїдну (7,4 %) і австралоїдну (0,3 %). В зоні контактів великих рас існують перехідні (склалися в давнину) та змішані (утворилися в новітній період) раси.

Регіон – 1) область, район, частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних і (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, які часто поєднуються з особливостями національного складу населення; 2) група сусідніх країн, близьких за національним складом і культурою або однотипних за суспільно-політичним устроєм, що виділяються в окремий економіко-географічний район світу. **Р.** виступає важливим об'єктом країнознавчих досліджень.

Релігія (від лат. religio – побожність) – система вірувань і ритуалів, за допомогою яких група людей пояснює та реагує на те, що вважає надприродним і священним. **Р.** значною мірою зумовлює мораль і етику, світосприймання й мету життя, культурний клімат суспільства й соціальні відносини, характер і типи економічного розвитку.

Репатріація – повернення людини чи цілого народу на батьківщину.

Репресія – каральні акції держави щодо особи чи цілого народу.

Республіка (лат. respublica, dsl res – справа, publis – громадський) – форма правління, при якій вища державна влада належить виборному представницькому органу: глава держави також вибирається населенням або спеціальною колегією. Виділяють парламентську і президентську республіки. Парламентська республіка базується на верховенстві парламенту, перед яким уряд несе колективну відповідальність за свою діяльність і залишається при владі до тих пір, доки він має підтримку парламентської більшості, а у випадку втрати цієї підтримки або йде у відставку, або через керівника держави розпускає парламент. У президентській республіці глава держави – президент – одночасно є і главою уряду (США, Аргентина, Бразилія). У світі 143 республіки (3/4 загального числа держав). Республіканська форма правління є найбільш прогресивною і демократичною.

Рівень життя – соціально-економічна категорія, що характеризує рівень і ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення країни, класів, соціальних груп, сімей, окремого індивіда.

Самбо – нащадки від шлюбів індіанців з неграми в Латинській Америці.

Самміт – дво- або багатосторонні міждержавні переговори за участю глав держав чи глав урядів.

Саузен Сан Хотелс – одна з найбільших у світі компаній туристської індустрії, що об'єднує понад 50 готелів, майже 30 з яких - п'ятизіркові (розташована в ПАР).

Світові міста – ті, функції яких мають планетарне значення. В них концентрується виробництво не стільки товарів, скільки інформації, яка поширюється в глобальному масштабі. **С.м.** – також потужні транспортні вузли із зручним географічним положенням, великі морські порти, що є часткою транспортної інфраструктури світу, міжнародні центри з рекреаційними функціями. Визначальні ознаки **С.м.**, крім великої людності, такі: спеціалізація на фінансово-управлінських операціях, на ділових послугах, наявність різноманітних інтернаціональних зв'язків, концентрація штаб-квартир транснаціональних корпорацій, банків, юридичних фірм, рекламних агентств. До **С.м.** відносяться Лондон, Париж, Берлін, Нью-Йорк, Токіо, Сінгапур. В Україні ознаки **С.м.** притаманні Києву, Харкову, Одесі, Львову.

Сегрегація (від пізньолат. segregatio - відокремлення) – 1) вид расової дискримінації у США, ПАР та деяких інших країнах; 2) відокремлення кольорового населення від білого і поселення його в спеціально відведених районах (резерваціях).

Селище – поселення (не міське) не сільськогосподарського профілю.

Селище міського типу (сміт) – міське поселення, що виконує промислові, транспортні, адміністративні, курортні, наукові та інші функції, проте недостатньо розвинуте, щоб отримати статус міста, встановлений у даній державі.

Село – тип поселення, де основною сферою діяльності людини є несільськогосподарське виробництво.

Середня густина населення – відношення числа жителів до площі їх проживання.

Сільська місцевість – вся обжита територія країн і районів, що знаходиться поза міськими поселеннями, з її ландшафтами (природними і перетвореними людиною), населенням і населеними пунктами, що належать до категорії сільських.

Сільське населення – 1) жителі всієї сукупності сільських поселень; 2) постійне населення сільської місцевості; 3) категорія населення, що виділяється під час перепису і в поточному обліку нарівні з міським населенням.

Статевий склад населення – співвідношення чисельності чоловіків і жінок у складі населення, яке формується під впливом процесів народжуваності, смертності, війн, міграції, травматизму. Чисельність чоловіків на Землі перевищує чисельність жінок на 33,9 млн. чол. У 101 країні світу більше жінок, у 84 країнах більше чоловіків (в Китаї – на 31,2 млн., Індії – на 24,4 млн., Пакистані – на 4,5 млн.) і в 24 їх приблизно однакова кількість.

Столиця – головне місто держави, де знаходяться вищі органи державної влади і державного управління (резиденція президента, парламент, кабінет міністрів, виші судові і військові органи).

Суверенітет – незалежність і самостійність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави. **С.** народу – визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади. **С.** особи – право користуватися власними інтересами у взаємовідносинах з іншими політичними суб'єктами.

Територіальні води держави – частина прибережної акваторії моря або океану, яка входить до складу держави. Границя територіальних вод відраховується від лінії максимального відливу на відстань від 3 до 12 миль (1 миля 1883 м) для більшості (100) держав світу. В Україні й усіх інших слов'янських країнах границя територіальних вод знаходиться на відстані 12 миль. 22 країни, в тому числі латиноамериканські, встановили 200-мильну зону територіальних вод.

Турист – тимчасовий відвідувач, який знаходиться в країні перебування не менше 24 год. і не переслідує мети отримання заробітної плати та постійного місця проживання. Цікавою є класифікація туристського потоку (туристів) за Ф.Атером (1985); 1) туристи-"люкс", для яких економічні міркування не є визначальними; 2) "активні" туристи, які намагаються збалансувати свої економічні можливості та потреби; 3) "мимовільні" туристи, чії дії регламентуються їх економічним і соціальним статусом.

Туристська місткість території (за С.Р.Єрдавльовим) – максимальна чисельність туристів, які одночасно перебувають на даній території та не викликають порушення природної рівноваги.

Унітарна держава – форма державного устрою, при якій територія держави не має в своєму складі федеративних одиниць (федеративних республік, штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони і т.п.). В **У.д.** діє єдина для всієї держави конституція, єдина система органів влади, що створює

умови для централізованого керівництва суспільними процесами, посилення цієї влади на всій території держави. Більшість сучасних держав – унітарні.

Урбанізація (від лат. Urbanus - міський, urbs – місто) – процес зростання ролі міст у розвитку суспільства. Як соціально-економічне явище вона проявляється у збільшенні міських поселень та їх розмірів, концентрації населення в них, особливо у великих містах, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень. Коли частка міського населення перевищує 70 %, темпи урбанізації зменшуються. У 1800 р частка міського населення в світі становила приблизно 3%, в 1850 р. – 6,4 %, в 1900 р. – 19,6 %, в 1992 р. – 43%. Найбільш високий процент міського населення мають розвинуті країни (на 1990 р): у Європі – Бельгія (96,9 %), Великобританія (89,1 %), Швеція (84 %); у Північній Америці – Канада (77,1 %), США (75 %); у Латинській Америці – Венесуела (90,5 %), Аргентина (86,3 %); в Азії – Кувейт (95,6 %), Ізраїль (91,6 %), Японія (77 %); Австралія (85,5 %); в Африці – ПАР (59,5 %), Туніс (54,3 %).

Урбанізм (від лат. urbanus - міський) – теорія, що відстоює зосередження і розвиток матеріального і духовного життя у міських центрах на шкоду розвитку села.

Уряд (кабінет міністрів, рада міністрів, державна рада та ін.) – найвищий орган виконавчої влади в державі, який певною мірою підпорядковується законодавчому органу.

Фашизм – політична доктрина, заснована на войовничому антидемократизмі, расизмі, шовінізмі, зовнішньополітичній експансії, звеличуванні тоталітарної держави, обстоюванні влади сильної авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над громадянами й державою.

Федерація (від лат. foederatio – союз, об'єднання) – форма державного устрою, при якій кілька державних утворень, які мають певну політичну самостійність, утворюють єдину державу. В основу **Ф.** устрою покладені національно-етнічні (Росія), або територіально-адміністративні (США) принципи. Характерні ознаки федерації: 1) територія федерації складається з території її окремих суб'єктів (республік – Росія, штатів – США, кантонів – Швейцарія, земель – ФРН); 2) суб'єкти федерації, як правило, наділені законодавчою владою; 3) компетенції між федерацією і її суб'єктами розмежовуються союзною конституцією; 4) кожен суб'єкт федерації має свою правову і судову системи. В світі 20 федеративних держав.

Якість життя населення – країнознавчий показник, що залежить від соціально-економічного розвитку країни (району) і визначається зайнятістю, доходами, кількістю і якістю житла, медичним обслуговуванням, кількістю і якістю навчальних закладів, рівнем розвитку соціальної інфраструктури.

Якість населення – показник, запропонований у XVIII ст. Я.Більфердом, який вважав, що якість, а не кількість населення впливає на могутність країни. Під **Я.н.** розуміють сукупність властивостей, що характеризують його відтворення в системі соціальних і природних відносин. **Я.н.** включає: середню тривалість життя; стан здоров'я; рівень професійної освіти, середніх доходів, купівельної спроможності, умов життя; ціннісні орієнтації населення; криміногенну обстановку. **Я.н.** характеризують три взаємопов'язані взаємозумовлені аспекти: 1) відтворювальний потенціал населення; 2) дієвий потенціал, центральним ядром якого є трудовий потенціал (потенціальна сукупна спроможність до праці); 3) система соціального управління відтворенням населення, яка характеризує здатність населення до ефективного узгодження та взаємоузгодження відтворювального і дієвого потенціалів. Наведені компоненти в цілому можуть бути названі життєвим потенціалом населення. В останні роки в розвинутих країнах при визначенні **Я.н.** введений показник, що показує, яка частина економічно активного населення (від 15 до 64 років) може ефективно використовувати новітні технічні засоби і технології.